

Fenntartható kétnyelvűség

1. Bevezetés. A tanulmány arra a kérdésre ad választ, hogy mi a fenntartható kétnyelvűség (a továbbiakban: FK). A jelenség a közösségi kétnyelvűség időhöz köthető működését érinti, és az 1990-ben elindított és azóta folyamatosan zajló magyarországi szociolingvisztikai vizsgálatok összefoglaló eredményeként értelmezendő.¹

A szakirodalom a közösségek kétnyelvűségét az idő aspektusából kiindulva két típusba sorolja: *instabil* és *stabil* (FISHMAN 1968; GAL 1979: 2). Az instabil kétnyelvűség folyamata nyelvcserehez vezet, ami WEINREICH (1953: 68) megfogalmazása szerint akkor következik be, ha a közösség egy nyelv szokásos használatáról áttér egy másik nyelv használatára. Az eddigi kétnyelvűségi kutatások a nyelvcsere kutatására összpontosítva a folyamat nyelvészeti oldalát és társadalmi motiváltságát vizsgálták. A legismertebb és leggyakrabban idézett nyelvcsere-kutatásról SUSAN GAL (GÁL ZSUZSA) könyvében (1979) olvashatunk, melynek eredményei további hasonló vizsgálatok elindítását inspirálták szerte a világban, köztük a jelen tanulmányban bemutatott kutatásokat is.

A nyelvcsere folyamatának időbeli dimenziója közösségenként eltérő lehet. Emigráns közösségekben a nyelvcsere többnyire három generáció alatt zajlik le. HAMERS és BLANC (1989: 176) e háromgenerációs modellt a következőképpen mutatja be. Az első generáció vagy egynyelvű (a kisebbségi csoport nyelvét ismerve kizárólagosan: L_x), vagy pedig anyanyelvén domináns kétnyelvű ($L_x > L_y$). A második generációra a kétnyelvűség a jellemző. Végül a harmadik generációt a második nyelv dominanciája ($L_x < L_y$) vagy kizárólagos ismerete jellemzi (L_y). Ezt a háromgenerációs modellt látszanak igazolni KONTRA (1990) South Bend-i, BARTHA (1993) detroiti és FENYVESI (1995) mckeesporti vizsgálatai. Esetenként a három generációt követheti egy olyan generáció is, amelynek tagjai újratanulják a közösség első nyelvét. Nem ennyire pontosan meghatározható a generációk összefüggésében az (ős)honos kétnyelvű közösségek nyelvcserefolyamata. Többek között ennek kiderítésére lett megtervezve az a máig egyetlen országos – hat nemzetiségi közösség egy-egy kiválasztott kétnyelvű településén végzett – összehasonlító szociolingvisztikai vizsgálat (MaBiLing.), melynek átfogó elméleti és módszertani leírását BARTHA (2003) ismerteti, és amelynek néhány kutatási eredményéről az alábbiakban számolunk be.

¹ A tanulmány egy longitudinális és egy közösségeket összehasonlító szociolingvisztikai kutatás eredményeire épül. A Variabilitás és változás: a nyelvcsere vizsgálata látszólagos és valóságos időben című OTKA K 81574 (2010–2013) és az ezt megelőző OTKA T030305 (1999–2002) pályázat támogatásával az MTA Nyelvtudományi Intézetében készült (vö. LongBiLing. kutatás, pl. BORBÉLY 2014). A nyelvi másság dimenziói: A kisebbségi nyelvek megőrzésének lehetőségei című projektum konzorciumvezetője BARTHA CSILLA volt, témavezetője BORBÉLY ANNA, és az NKFP 5/126/2001. számú pályázat anyagi támogatásával készült (vö. MaBiLing. kutatás, pl. BARTHA 2003). Ezúton is szeretném köszönetemet kifejezni VARGHA ANDRÁSNAK a tanulmányban ismertetett összetett statisztikai számításokért és egyéb tanácsaiért.

A stabil kétnyelvű közösségek – ellentétben az instabil kétnyelvű közösségekkel – megőrzik az általuk használt nyelveket. Számptalan körülményből fakadóan a nyelvek funkcionálisan és szabályszerűen elkülönülnek, amit FISHMAN (1971: 75) – FERGUSON (1959) nyomán – diglossziaként jellemezte. Ezzel összhangban a nyelven belüli és a nyelvek közötti viszonyok strukturálása a jelen folyóirat lapjain is teret nyert (I. KISS 1994). SCHIFFMAN (1993) a diglossziát és a triglossziát több közösségben vizsgálva arra a következtetésre jutott, hogy kevés igazán stabil eset van. Ezek közül a Luxemburgban megvalósuló stabil triglossziát mutatja be, melynek sikerét öt körülménnyel hozza összefüggésbe. A triglosszia törvényileg támogatott; a nyelvek funkcionálisan elkülönülnek; a nyelvpolitika a triglosszia földrajzi elterjedését segíti; társadalmilag teljesen elterjedt, hiszen minden állampolgár beszéli a nyelveket és változataikat; és a beszélőközösség és nyelvi kultúrája homogén (SCHIFFMAN 1993: 136–138). A korábban stabilnak hitt diglosszikus közösségekre is inkább az instabilitás a jellemző, aminek – SCHIFFMAN (1993: 115) szerint – az a legfőbb oka, hogy a nyelvek „ereje nem egyenlő”.

A kétnyelvű közösségi kutatások tehát zömmel az instabil állapotokra összpontosulnak, ahol az idő aspektusa alapvető. Az instabil kétnyelvűségben egy időben a generációkat és azon belül az egyéneket összehasonlítva kiderül, hogy kétnyelvűségük eltér egymástól. Nagy általánosságban fogalmazva, az eredetileg A nyelven egynyelvű közösség A és B nyelven kétnyelvűvé válva eljut egy olyan állapothoz, amikor a közösség egyre kisebb része leginkább az A nyelvet, a másik része többnyire A és B nyelvet is, a harmadik része pedig leginkább vagy kizárólag a B nyelvet beszéli. Ennélfogva bizonyos egyének az instabil kétnyelvűségi helyzetben, ugyanabban az időben képesek, mások pedig nem képesek fenntartani kétnyelvűségüket. Ebből az idővel is összefüggő megfigyelésből indulunk ki, amikor a vizsgálati kérdések megfogalmazásakor arra összpontosítunk: hogyan működik, mi határozza meg és hogyan kutatható az instabil kétnyelvű helyzetben regisztrálható FK jelensége. A bemutatott kutatások a múlt század utolsó évtizedére és századunk első évtizedére terjednek ki.

2. Hat kétnyelvű közösség összehasonlítása. Ebben a részben az FK-t a magyarországi nemzetiségek (etnikai/kisebbségi/kétnyelvű közösségek) egy-egy településen élő közösségeiben vizsgáljuk. A kutatások olyan településeken készültek, ahol az (ős)honos lakosság a múltban (többségében) magyarul nem beszélő csoportot alkotott.² Ezek a települések egy, két vagy több évszázadra visszatekintve a beást, a németet, a romanit, a románt, a szerbet vagy a szlovákot beszélték. *A kétnyelvű közösség* terminus a továbbiakban konkrétan tehát egy olyan csoportra vonatkozik, amely egy településen élő nemzetiségi közösség tagjait foglalja magában, akiknek nyelvhasználata nem csupán egy nyelvet és az azon belüli területi,

² A vizsgált települések a következők voltak: Mánfa és Bogyiszló (beások), Tarján (németek), Mezőtúr (romák), Kétegyháza (románok), Pomáz (szerbek) és Tótkomlós (szlovákok). Ezúton is megköszönöm az adatgyűjtést a következő kutatóknak és terepmunkásoknak: ORSÓS ANNA, EGREGYI BORBÁLA (beások); ERB MARIA (németek); KISS ANDREA (romák); ABRUDÁN MÁRIA (románok); SZIMICS MILOSNÉ (szerbek); HORNOKNÉ UHRIN ERZSÉBET, TÓTH SÁNDOR, TUSKA TÜNDE és ZSILÁK MÁRIA (szlovákok).

társadalmi és szituációs változatokat érinti, hanem egy másik nyelvet és változatait is (pl. kétegyházi románok). Ritkán, tágabb értelemben pedig utalhat az „egész” nemzetiségi csoportra (pl. magyarországi román nemzetiség) is. (A *kétnyelvű és többnyelvű közösségek* terminusról egy általánosabb áttekintést ad DORIAN 2004.)

A MaBiLing. kutatás vizsgálatai többek között a kétnyelvű közösségek nyelv választására, nyelvi attitűdjeire, nyelvtudására terjedtek ki (vö. BORBÉLY 2014: 81–121). Ezek a kétnyelvűségi jelenségekre fókuszáló és egységes módszerrel készült kérdőíves elemzések azt mutatták, hogy a hat közösség összehasonlításában szabályszerű eltérések és hasonlóságok vannak.

A nyelv választást firtató kérdések a mindennapi kommunikációt lefedő 22 nyelv választási szituációra vonatkoztak. A válaszokból kiderült, hogy a szerb és a roma közösségben a nyelvek választása kiegyenlítettebb, mint a szlovák és a román, és még inkább, mint a beás és a német közösségben. A kiegyenlített nyelv választás megvalósulhat úgy is, hogy egy-egy nyelv választási szintéren az egynyelvű beszédmód dominál (pl. szerb egyházi szertatás és magyar kórházi ellátás), illetve úgy is, hogy a kétnyelvű beszédmód érvényesül (pl. szerb–magyar kéttannyelvű oktatás). A szerbekenél mindig szerbül beszélnek a vizsgált 22 nyelv választási szituációban átlagosan 50%-ban, a romák pedig mindig romani nyelven beszélnek átlagosan 43%-ban. A beások a 22 nyelv választási szituációban átlagosan csak 18%-ban adták meg a mindig beásul válaszkategóriát, a németek pedig csak 14%-ban választották a mindig németül válaszkategóriát (vö. BORBÉLY 2014: 93). Az eredmények alapján tehát kialakult egy sorrend aszerint, hogy a közösségekben a két nyelv használata hol tartható fenn leginkább: 1. romák, 2. szerbek, 3–4. románok és szlovákok, 5. beások, 6. németek. Ennek a sorrendnek a fordított iránya pedig azt mutatja, hogy mely közösségek járnak elől a nyelvcsere folyamatában: időben hol kezdődött el a leghamarabb, vagy melyik közösségben a leggyorsabb. A kutatás további részeiben a nyelv választás szabályszerűségei az FK jelenségeire irányították a figyelmet, és viszonyítási alapként (objektumként) szolgáltak a nyelvi attitűdök és a nyelvtudás vizsgálati eredményeinek értelmezésekor. Hipotézisünk szerint az FK egy vonatkozási rendszer, melyben a nyelv választás az a viszonyítási objektum, amely az FK szempontjából releváns nyelvi attitűdök és nyelvtudás minőségének kiderítését szolgálja. Az FK vonatkozási rendszerében azoknak a kétnyelvű közösségeknek a nyelvi attitűdjei és nyelvtudása kap figyelmet leginkább, amelyekben a két nyelv választása kiegyenlített. Ugyanígy fontos az is, hogy azokban a kétnyelvű közösségekben, ahol az FK kevésbé érvényesül, ugyanúgy eltérőek-e a nyelvi attitűdök és a nyelvtudás, akár a nyelv választás.

Négy (emocionális, esztétikai, pragmatikai és kompetenciális) nyelvi attitűdöt vizsgálunk meg, hogy kiderítsük: milyen eltérések és hasonlóságok tapasztalhatók a vizsgált közösségekben. Elsőként azt volt tanácsos kideríteni, hogy milyen attitűdök jellemzik azt a kétnyelvű közösséget (pl. a szerbeket), ahol a mindennapi kommunikációban a nyelvek választása kiegyenlítettebb. Az eredmények igazolták a feltételezést, mert a szerb közösségben másféle válaszokat kaptunk, mint a másik három vizsgált közösségben (németek, románok és szlovákok). A szerb közösségben pozitív nyelvi attitűdök voltak regisztrálhatók mind a nyelvjárási, mind a sztenderd változatok irányában. Ezzel szemben a szlovákok és a románok

a sztenderd változathoz kapcsolnak pozitív válaszokat, míg a németek a négy attitűdváltozó szerint hol a sztenderdhez, hol a nyelvjáráshoz. A nyelvi attitűdökre jellemző az FK vonatkozási rendszerében a következő: ahol kiegyenlítettebb a nyelvek használata, ott a kisebbségi nyelven belüli változatokról – a nyelvjárásról éppúgy, mint a sztenderdről – egyformán pozitív nyelvi attitűdök alakulnak ki és stabilizálódnak (vö. szerbek).

A román és a szlovák közösség mind a nyelv választás, mint a nyelvi attitűdök szerint hasonló eredményeket produkált; a továbbiakban a nyelvtudásukat hasonlítjuk össze. Eredményeink szerint a román és a szlovák közösségben a nyelvtudás is hasonló mintázatot mutat. Mindkét közösségben jobban tudják a magyar nyelvet, mint a román, illetve szlovák területi nyelv változatot. A legalacsonyabb szinten mindkét közösségben a nemzetiségi nyelv³ sztenderd változatát ismerik. A román és a szlovák adatokat további négy magyarországi kétnyelvű közösség eredményeivel összehasonlítva kiderült, hogy az adatközlők önbecslése szerint ők átlagosan jobban beszélnek magyarul, mint saját nemzetiségi nyelvükön. Az elemzések azt mutatják, hogy a magyar nyelv tudását mind a hat közösségben magasabbnak értékelik, mint a közösségi nyelv területi változatát. A nemzetiségi nyelv tudását az a közösség értékelte a legmagasabbnak, amelyben a nyelv választás kiegyenlítettebb; magyar nyelvtudását pedig az a közösség értékelte a legmagasabbnak, amelyik a leggyakrabban használja a magyar nyelvet. Az eredmények alátámasztották a hipotézist: a kétnyelvű közösségben beszélt nyelvek választása az FK vonatkozási rendszerében viszonyítási objektumként szolgál mind a nyelvi attitűdök, mind a nyelvek tudásszintjének tekintetében.

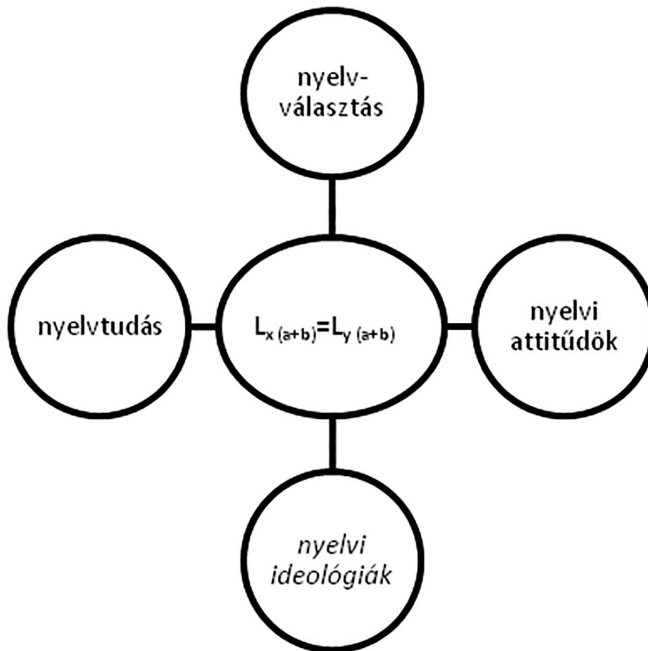
Az FK vonatkozási rendszerébe bevont nyelvi folyamatokat a társadalmi folyamatok és az ebből fakadó közösségi folyamatok együttesen, de közösségről-közösségre másként determinálják, mivel a hat közösségre vonatkozó FK szerinti sorrendet az ezekre a folyamatokra kialakított közösségi stratégiák alakítják. Az eredmények összegzéseként körvonalazódik a kétnyelvű közösségekre vonatkozó fenntartható kétnyelvűségi modell (FKM, lásd 1. ábra). Bár az FKM olyan kétnyelvűségi jelenségekre összpontosít, mint nyelv választás (nyelvhasználat), nyelvtudás és nyelvi attitűdök, nem zárhatók ki további olyan nyelvi tényezők sem, mint például a közösségben ismert nyelvi ideológiák. Az FKM ábrán a kétnyelvűségben érintett nyelvekre a hamersi–blanci modell elemeit használom fel

³ Nyelvcser helyzetben a közösség egészére általánosan, illetve egyes tagjaira vonatkozóan az anyanyelv kategória használata nem egyértelmű. Maguk a beszélők is ezt erősítik meg. Például egy interjúból, a legutóbbi népszámlálásról beszélgetve kiderült, hogy feleség és férj 2011-ben az anyanyelvre és a nemzetiségre utaló KSH-kérdésekre másképpen válaszolt. Míg a feleség román anyanyelvűnek és magyar nemzetiségűnek, addig férje magyar anyanyelvűnek és román nemzetiségűnek vallotta identitását; miközben felnőttkoruktól mindketten évtizedek óta csak azokkal beszélnek románul, akik nem beszélnek a magyar nyelvet, illetve a hozzájuk románul szóló kétnyelvűek kérdéseire is mindig magyarul válaszolnak. Mondhatjuk-e ebben az esetben, hogy a román az anyanyelvük? Közelebb járunk az igazsághoz, ha esetükben első nyelvként a román, második nyelvként a magyar jelöljük meg. Ezért használom a nemzetiségi nyelv kategóriát, így mindig egyértelművé téve, hogy a valamikori közösség tagjainak anyanyelvére utalok.

(L_x és L_y). Ezek a következő nyelvpárokra vonatkoznak: beás–magyar, német–magyar, romani–magyar, román–magyar, szerb–magyar és szlovák–magyar. A modell kitér az L_x -en belüli változatok viszonyára is (ahol ez releváns), vagyis a tarjáni német, kétégyházi román, pomázi szerb, tótkomlósi szlovák területi nyelvváltozatokra és a sztenderd változatokra. Ezért az x nyelven belül jelöltem ezeket a nyelvváltozatokat is: $a+b$ ($L_{x(a+b)}$). Bár a kutatás nem terjedt ki a magyar nyelvváltozatok tanulmányozására, az 1. ábra ezek használatát csupán ezért nem zárja ki. A modell szerint tehát a kétnyelvűségben érintett nyelveknek – e nyelvi jelenségekkel összefüggésben – szükséges egy kiegyenlített, mellérendelt, nem hierarchikus viszonyrendszert kialakítani, stabilizálni és fenntartani ahhoz, hogy az FK mint állapot létrejöjjön és – ameddig lehetséges – fennmaradjon.

1. ábra

A fenntartható kétnyelvűség modellje (FKM)

Az FKM pillérei kizárólag nyelvi viselkedésbeli feltételek. Egy további szintje a modellnek, ha ezek kiegészülnek azokkal a jogi, társadalmi, földrajzi és közösségi feltételekkel, amelyek mindezt létrehozzák, támogatják és fenntartják. Az FKM-ben a következő nyelvi megszorítások érvényesek.

a) A nyelvek használata (beleértve a nyelven belüli változatokat) a nyelv-
választási szituációk és a beszélők generációi szerint is fenntartható.

b) A nyelvek tudása (beleértve a nyelven belüli változatokat) a használathoz igazodik, így fenntartható.

c) Mindkét nyelvhez (beleértve a nyelven belüli változatokat) pozitív attitűdök kapcsolódnak.

d) A nyelvi ideológiák mindkét nyelvet (beleértve a nyelven belüli változatokat) és a kétnyelvűséget is támogatják (vö. BORBÉLY 2014: 245–247).

3. Egy kétnyelvű közösség longitudinális vizsgálata. Ebben a részben az FK-t a magyarországi románok egy településén, Kétegyházán, húsz évet magában foglaló három terepmunka adatai alapján tekintjük át (LonBiLing. kutatás, pl. BORBÉLY 2013, 2014). A román–magyar nyelvcsere folyamatában az FK vizsgálata egy skála, a fenntartható kétnyelvűség skála (FKS) bevezetésével történik meg (vö. BORBÉLY 2015). Az FKS a kétegyházi közösség nyelvcserehelyzetében 1990–2010-ben tapasztalt nyelvi és etnikai identitásbeli sajátosságokra épül. (Egy másik közösségben az FKS-t úgy kell kialakítani, hogy a vizsgálandó közösség sajátosságaira épüljön, és hogy érvényességét itemanalízissel is alá lehessen támasztani, ahogyan ez vizsgálatunkban is megtörtént.) Az adatok a román–magyar kétnyelvű közösség nyelvi körülményeihez adaptált szociolingvisztikai interjú (vö. LABOV 1988; BORBÉLY 2001) egységeiből lettek kigyűjtve (nyelvhasználati interjú és irányított beszélgetés), és olyan kétnyelvű személyektől származnak, akikkel három alkalommal (1990 = T1, 2000/2001 = T2, 2010/2011 = T3) román nyelvű vizsgálatot végeztem. A feldolgozásra kerülő, 91 adatközlőtől nyert 181 megfigyelés (ez a T1/T2/T3 minta) úgy alakult ki, hogy 34 adatközlő egyszer, 24 adatközlő kétszer, 33 adatközlő pedig háromszor lett kikérdezve (ez utóbbiak a T123 minta). Az adatközlők az életkor, a nem és az iskolázottság szerint szisztematikusan lettek kiválasztva. (A folyamatosan változó, instabil kétnyelvű közösség kutatásakor a populáció nem egyértelműen határozható meg, ami a mintavétel módszerét behatárolja.)

Az FKS kialakításához felhasznált 13 nyelvészociológiai változó elsősorban a román és a magyar nyelvre irányult, pontosabban bizonyos nyelvhasználati szinterek (szituációk) nyelvválasztására, a nyelvekre vonatkozó attitűdökre és a román nyelvtudásra; másodsorban a román nemzeti identitás felvállalására. A feltett kérdésekre (pl. 1a: Házastársával milyen nyelven beszél?) kapott válaszok kódértékei: (1) románul; (2) románul és magyarul; (3) magyarul voltak. Mivel ezen értékek átlagolva lettek, az eredményeket mindig úgy kell értelmezni, hogy minél jobban közelítenek az átlagok az 1-es értékhez, annál inkább jellemzi az adatközlőt „románságának” – nyelvészociológiai változók szerinti – megőrzése és ezáltal a fenntartható kétnyelvűség. Ugyanilyen háromszintűek a válaszok az identitásra és az attitűdökre vonatkozó változóknál is. A nyelvtudás változónál az ötfokú értékskálát lineáris transzformációval hasonló skálára hoztuk. Itt tehát az 1-es az FKS legmagasabb szintjének értéke, a 2-es az FKS közepes szintjének értéke és a 3-as az FKS legalacsonyabb szintjének értéke. A 181 longitudinális megfigyelés FKS tételeinek átlagértéke az FKS index. Minden megfigyelés rendelkezik tehát egy FKS indexszel. Ebben a vizsgálatban is ugyanúgy, mint az előző, MaBiLing. kutatásban az FK szerinti sorba rendezés történik, de ebben az esetben nem közösségeket, hanem egy közösség tagjait rendezzük sorba: a nyelvészociológiai változókra vonatkozó válaszaik kódértékéből nyert FKS index szerint. A továbbiakban

a két tizedes pontosságúra kerekített FKS indexen, a megfigyelések sorrendjének értelmezését technikailag megkönnyítendő, hat szintet (övezetet) definiáltunk a 181 FKS index sorba rendezésekor: 1. = 1–1,33; 2. = 1,36–1,64; 3. = 1,67–2; 4. = 2,01–2,33; 5. = 2,36–2,66; 6. = 2,67–3. Ennek megfelelően az 1–3. övezetbe került megfigyelésekre a kétnyelvűség fenntartása a (leginkább) jellemző, illetőleg a 4–6. övezetbe került megfigyelésekre a kétnyelvűség fenntartása kevésbé, illetve (egyáltalán) nem jellemző. A statisztikai elemzések a ROPstat programcsomaggal (VARGHA 2008; VARGHA–TORMA–BERGMAN 2015) készültek. A 181 FKS index hat övezet szerinti eloszlása mutatja, hogy a skála alkalmas a T1/T2/T3 mintát a kiválasztott nyelvészociológiai változók szerint rendezni: az FKS1-be 36, az FKS2-be 41, az FKS3-ba 42, az FKS4-be 27, az FKS5-be 24 és az FKS6-ba 11 megfigyelés került (vö. 3. lábjegyzet).

Azt a vizsgálati problémát járjuk körül, hogy mi jellemzi azokat az adatközlőket, akik az FKS-en húsz év alatt nem kerültek az 1–3. övezetből egy másik övezetbe. Ha ugyanis az FKS indexük alapján mindhárom időmetszetben ugyanabba az övezetbe kerülnek, ez azt jelenti, hogy ezekre az adatközlőkre a román–magyar nyelvcsere folyamatában az FK konstans. A kérdés az, hogy miben különböznek ezek az adatközlők a többiektől.

A T123 mintában a 33-ból csupán 5 adatközlőnek az FK indexe került az FKS 1–3. övezetébe úgy, hogy mindhárom időpontban ugyanabban maradt is meg. Az 5 adatközlő közül az FKS indexe alapján 1 személy az FKS1 és 2–2 az FKS2, illetve FKS3 övezetbe került. A nyelvészociológiai eredmények a nyelvhasználati interjúk adataiból lettek feldolgozva. A 3 időpontban készült 15 irányított beszélgetésből nyert adatokból az is kideríthető volt, hogy miért éppen ezt az 5 adatközlőt jellemzi konstansan az FK. Ezek: 1. erős (rokon, munkaköri) Romániához fűződő kapcsolatok, 2. a román nyelven működő ortodox egyházban aktív tagság, 3. pozitív attitűd a közösségében használt román nyelvváltozatokhoz és 4. pozitív vélemény a kétnyelvűségről és nyelvi jelenségeiről. A mindhárom időmetszetben az FKS1 övezetbe került adatközlő ifjúkora óta ortodox templomi énekes. Munkája során naponta került kapcsolatba romániai román kollégákkal, ezáltal fejlesztette román nyelvi tudását, melyhez kétnyelvű szótárt és egyéb román nyelvű könyveket is vásárolt. A kétnyelvűek magyar szavára is románul válaszol. A kétégyházi román nyelvet értékeli, édesanyja beszédét magnóra is rögzítette, viszont a magyar eredetű kétégyházi román szavakat puristaként minősíti, erre példát is ad. A kétégyháziak szerinte nem helyesen beszélnek, ha például ezt mondják: *serepeli* < *szerepelni* (T1/42)⁴. Az FKS2 övezetbeli mindkét adatközlő erősen kötődik Romániához nagyszámú ottani rokonságságuk miatt: „Aradon legálább tizenötösör voltam” (T1/8); „Nagyon gyakran, évente úgy háromszor megyek” (T1/84). Továbbá az ortodox templom aktív tagjai, és kétégyházi munkahelyükön románokkal is tudtak románul beszélni. Mindketten a románokkal románul beszélnek: „Románul beszélek vele, mert román” (T1/84). A kétégyházi románok

⁴ Az adatközlők beazonosítása a terepmunka és az interjúk sorrendje szerint történik. A továbbiakban idézett interjúrészleteket magyar fordításban adom meg. A nagybetűvel átirított interjúrészletek a magyar kódváltásokat jelzik.

beszédét összehasonlítva a Romániában beszélt román nyelvvel egyikőjük egy, az általánosan ismert véleménnyel ellentétes dolgot fogalmaz meg: „ÁÁÁ, SZERINTEM, mi jobban beszélünk, mint ők”. Bár azt is hozzáteszi: „ők perfektül beszélnek” (T1/84). Az FKS3 övezetbe került két adatközlő is erősen kötődik Romániához. Egyikőjük munkahelyén szintén kapcsolatban állt romániai román kollégákkal, másikuk édesanyja romániai születésű és nagyon pozitív attitűd fűzi Romániához: „Romániában nagyon jól érzem magam, [...] ők kulturáltabban beszélnek, mint a magyarországi románok” (T1/1). Az ortodox egyházhoz nem kötődnek, és egyikük házastársa magyar. Összességében a három FK övezetbe tartozó adatközlő közös vonása az átlagon felüli romániai kapcsolat és pozitív attitűd a romániai kultúra irányában. A kétegyházi román–magyar közösségben ez nem mindenkire jellemző (nincs mindenkinek romániai rokona, illetve munkája nem köti oda). Ennek alátámasztásaként említem meg például az FKS indexe alapján az FKS5 övezetbe került adatközlő példáját, aki Romániában csak egyszer járt,⁵ s erről csak negatív emlékei vannak (T2), illetve ottani emlékeit elhallgatja (T3). Emellett a kétegyházi román nyelvvaltozatot nem értékeli, és magyarul beszél a román–magyar kétnyelvűekkel is, továbbá a kétnyelvűség jelenségeit (pl. kódváltás) negatívan minősíti (T1/18).

4. Összegzés. A MaBiLing. kutatás eredményeire épülő FKM világossá teszi, hogy az FK megvalósulásához a kétnyelvű közösségben fenn kell tartani az egyensúlyt két nyelv között, generációkon át (vö. 1. ábra). A LongBiling. kutatás eredményei pedig ezt a következtetést erősítették meg, immár az egyének viszonylatában. Bizonyossá téve, hogy leginkább az átlagosnál erősebb romániai kapcsolatokkal magyarázható a saját nyelv gyakoribb választása, jobb ismerete, valamint a kétnyelvűséghez, a saját nyelvhez és változataihoz kapcsolt pozitív attitűdök. A két kutatás elemzéseivel segítségével sikerült alátámasztani, hogy az átmeneti kétnyelvűségben, mely végső esetben nyelvcserevel zárulhat, egyrészt kimutatható az FK, másrészt hangsúlyt kapott az is, hogy az FK – és végső soron a stabil kétnyelvűség (l. SCHIFFMAN megállapításait) – miért olyan nehezen realizálható jelenség. A két kutatás eredményeire támaszkodva a közösségek kétnyelvűségének időbeli dinamikáját az eddigi ismereteket kiegészítve a 2. ábra foglalja össze.

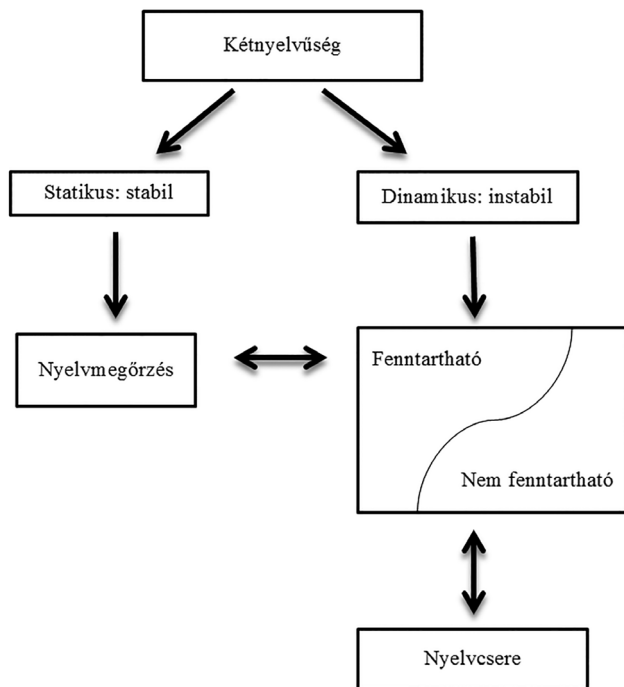
COUPLAND (2007: 50–51) egy, a szociolingvisztikai szakirodalomban gyakran idézett LABOV-tanulmány (1972: 1–42)⁶ lényegét a következőképpen fogalmazza meg: azt mutatja meg, hogy a nyelvi variabilitás a társadalmi változások ellenállásaként hogyan tud működni. Felhasználva ezt a következtetést általánosabban, az FK fogalmkörének felvázolásakor az fogalmazható meg, hogy az FK egyenlő a társadalmi változások nyomása ellen kialakult, illetve kialakított ellenállással. Ennek az ellenállásnak mindenképpen lehetséges egy természetes megvalósulása (l. a LongBiLing. kutatás eredményeit), de feltételezhető egy tudatos(a) kialakított formája is (l. a MaBiLing. kutatás eredményeit).

⁵ A T1-es minta 60 adatközlőjéből Romániában 50-en jártak. Közülük 23-an csupán egyszer, évente egyszer 10-en jártak, szintén 10-en évente kétszer-háromszor, és ennél is gyakrabban 7-en jártak Romániában (BORBÉLY 2001: 284).

⁶ Az (ai) ejtését vizsgáló kutatás a Martha’s Vineyard (Massachusetts, USA) szigeten készült.

2. ábra
A kétnyelvűség időbeli dinamikája

Kulcsszók: fenntartható kétnyelvűség, nyelvcseré, magyarországi kétnyelvű közösségek, szociolingvisztikai kutatások, longitudinális módszer, csoport-összehasonlító módszer.

Hivatkozott irodalom

- BARTHA CSILLA 1993. *Egy amerikai magyar közösség nyelvhasználatának szociolingvisztikai megközelítése*. Kandidátusi értekezés. MTA, Budapest.
- BARTHA CSILLA 2003. A nyelvi másság dimenziói: a kisebbségi nyelvek megőrzésének lehetőségei – egy országos szociolingvisztikai-kétnyelvűségi vizsgálatról. In: HAJDÚ MIHÁLY – KESZLER BORBÁLA szerk., *Köszöntő Kiss Jenő 60. születésnapjára*. ELTE Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet – Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest. 304–311.
- BORBÉLY ANNA 2001. *Nyelvcseré. Szociolingvisztikai kutatások a magyarországi románok közösségében*. Készült az MTA Nyelvtudományi Intézetének Élőnyelvi Osztályán, Budapest.
- BORBÉLY ANNA 2013. Nyelvcseré és nemzetiségi identitás: elméleti kérdések és kutatási módszerek. In: KONTRA MIKLÓS – NÉMETH MIKLÓS – SINKOVICS BALÁZS szerk.,

- Elmélet és empiria a szociolingvisztikában (Válogatás a 17. Élőnyelvi Konferencia – Szeged, 2012. augusztus 30. – szeptember 1. – előadásaiból.)* Gondolat Kiadó, Budapest. 101–118.
- BORBÉLY ANNA 2014. *Kétnyelvűség – Variabilitás és változás magyarországi közösségekben.* L'Harmattan Könyvkiadó, Budapest.
- BORBÉLY ANNA 2015. *Egyéni fenntartható kétnyelvűség.* Előadás kézirat. MTA Nyelvtudományi Intézet, Budapest.
- COUPLAND, NIKOLAS 2007. *Style. Language variation and identity.* Cambridge University Press, Cambridge.
- DORIAN, NANCY C. 2004. The bilingual and multilingual community. In: BHATIA, TEJ K. – RITCHIE, WILLIAM C. ed., *The Handbook of Bilingualism.* Blackwell Publishing, Malden (MA, USA) – Oxford (UK) – Victoria (Australia). 385–405.
- FENYVESI, ANNA 1995. *Language contact and language death in an immigrant language: The case of Hungarian.* Department of Linguistics, University of Pittsburgh, Pittsburgh.
- FERGUSON, CHARLES A. 1959. Diglossia. *Word* 15: 325–340. [http://dx.doi.org/10.1080/0\[-\]0437956.1959.11659702](http://dx.doi.org/10.1080/0[-]0437956.1959.11659702)
- FISHMAN, JOSHUA A. 1968. Sociolinguistic perspective on the study of bilingualism. *Linguistics* 39: 21–49. <http://dx.doi.org/10.1515/ling.1968.6.39.21>
- FISHMAN, JOSHUA A. 1971. The sociology of language: An interdisciplinary social science approach to language in society. In: FISHMAN, JOSHUA A. ed., *Advances in the sociology of language.* Mouton, The Hague. 217–404.
- GAL, SUSAN 1979. *Language shift: Social determinants of linguistic change in bilingual Austria.* Academic Press, New York.
- HAMERS, JOSIANE F. – BLANC, MICHEL H. A. 1989. *Bilinguality and Bilingualism.* Cambridge University Press, Cambridge.
- KISS JENŐ 1994. Kétnyelvűség, kettősnyelvűség és diglosszia. *Magyar Nyelv* 90: 81–85.
- KONTRA MIKLÓS 1990. *Fejezetek a South Bend-i magyar nyelvhasználatból.* Linguistica series A, Studia et Dissertationes 5. MTA Nyelvtudományi Intézet, Budapest.
- LABOV, WILLIAM 1972. *Sociolinguistic Patterns.* University of Pennsylvania Press, Philadelphia.
- LABOV, WILLIAM 1988. A nyelvi változás és változatok. Egy kutatási program terepmunkamódszerei. *Szociológiai Figyelő* 4: 22–48.
- SCHIFFMAN, HAROLD F. 1993. The balance of power in multiglossic languages: implications for language shift. *International Journal of the Sociology of Language* 103: 115–148. <http://dx.doi.org/10.1515/ijsl.1993.103.115>
- VARGHA ANDRÁS 2008. Új statisztikai módszerekkel új lehetőségek: a ROPstat a pszichológiai kutatások szolgálatában. *Pszichológia* 1: 81–103. [http://dx.doi.org/10.1556/\[-\]Psz.28.2008.1.5](http://dx.doi.org/10.1556/[-]Psz.28.2008.1.5)
- VARGHA ANDRÁS – TORMA BOGLÁRKA – BERGMAN, LARS R. 2015. ROPstat: a general statistical package useful for conducting person-oriented analyses. *Journal for Person-Oriented Research* 1–2: 87–98. <http://dx.doi.org/10.17505/jpor.2015.09>
- WEINREICH, URIEL 1953. *Languages in contact. Findings and problems.* Publications of Linguistic Circle of New York 1. Linguistic Circle of New York, New York.

Sustainable bilingualism

The paper introduces the concept of sustainable bilingualism (SB), inspired by the results of two empirical sociolinguistic research projects (LongBiLing. and MaBiLing.). The investigations presented here were conducted in the last decade of the past century and the first decade of the present century, and involved the Boyash, German, Roma, Romanian, Serbian and Slovak communities of Hungary. In the course of both projects, SB ordering was performed. In one case, six communities were ordered in terms of SB, and in the other, members of a single community were, on the basis of sociolinguistic data (language choice, proficiency, and attitudes) gleaned from sociolinguistic questionnaires and interviews. As a result of our empirical analyses a model was set up. The Sustainable Bilingualism Model (SBM) is built on the profoundly studied linguistic behaviors such as language choice, proficiency and attitudes, but is also open for additional devices (for example language ideologies, etc. are not studied in the article). In this model languages of bilingual communities must be of equal status in language choice, proficiency, and attitudes. The two projects highlighted the reasons why stable bilingual communities are so rare in general, and they showed how SB can be successfully investigated within unstable bilingualism.

Keywords: sustainable bilingualism, language shift, bilingual communities in Hungary, sociolinguistic research, longitudinal method, the method of group comparisons.

BORBÉLY ANNA
MTA Nyelvtudományi Intézet